

ya nüfuzlu kimseleri öven bazı risâleler de yazmıştır. III. Murad'ın faziletinden bahseden *Câmiu'l-kemâlât*, Şehzade Osman'ın doğumunun eşref saate rastladığını nücüm ilmine göre inceleyen *Ferâidü'l-vilâde* bunların belli başlılarını teşkil eder.

Aynı zamanda hattatlığı da olan Âlî, geniş kültürü ve edebî kudreti dolayısıyla pek çok eser vermiş olmasına rağmen mevki ve servet hırsı, kibir ve gururu, kimseyi beğenmemedeki ifratı yüzünden devrinde sevilmemiş ve istekleri geri çevrilmiştir. Bu da onu çevresine karşı küskün ve mütecaviz yapmıştır. Mevki için ölçüsüz dalkavukluklara başvurmuş, menfaat bekleyip göklere çıkardığı bir kimseyi -isteğini yerine getirmediği için- düşkünlüğünde ağır bir dille yermekten çekinmemiştir. Bütün bu ruhî çalkantılar arasında verdiği hükümleri kontrol gücü ise de özellikle tarihle ilgili eserleri, XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti tarihi için emsalsiz ve zengin malzeme ihtiva eden kaynaklarımızdandır.

BİBLİYOGRAFYA:

BA, MD, nr. 73-74; Âlî, *Kühû'l-ahbâr*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3409, vr. 270^b; Selânikî, *Târih*, İÜ Ktp., TY, nr. 6027, vr. 126^b vd., 171^a, 176^a; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1269; Bursalı Mehmed Tâhir, *Müverrihîn-i Osmaniyyeden Âlî ve Kâtib Çelebi'nin Terceme-i Halleri*, Selânik 1322; *Osmanlı Müellifleri*, III, 85 vd.; İbnülemin, *Menâkıb-ı Hünerverân* [Âlî], Mukaddime, s. 3-132; Hammer (Atâ Bey), VII, 249, 287 vd.; Nihal Atsız, *Âlî Bibliyografyası*, İstanbul 1968; M. Götz, *Türkische Handschriften*, Wiesbaden 1379, IV, 214-218; Babinger (Üçok), s. 141-148; C. H. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire, the Historian Mustafâ Âlî (1541-1600)*, Princeton 1986; a.mlf., "Mustafa Âlî's Curious Bits of Wisdom", *WZKM*, LXXVI (1986), s. 103-109; Mustafa İsen, *Gelibolulu Mustafa Âlî*, Ankara 1988; M. Cavid Baysun, "Müverrih Âlî'nin Mevâidü'n-nefâis fi kavâidi'l-mecâlis'i Hakkında", *TD*, 1/2 (1950), s. 389-400; R. Walsh, "Müverrih Âlî'nin Bir İstidânâmesi", *TM*, XIII (1958), s. 130-140; A. Tietze, "Mustafâ Âlî of Gallipoli's Prose Style", *Ar. Ott.*, V (1973), s. 297-319; a.mlf., "Mustafâ Âlî on Luxury and the Status Symbols of Ottoman Gentlemen", *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata*, Napoli 1982, s. 577-590; K. Süsseim, "Âlî", *İA*, I, 304-306; a.mlf. — R. Mantran, "Âlî", *EJ*² (İng.), I, 380-381.

BEKİR KÜTÜKOĞLU

Edebî Yönü. Çeşitli sahalardaki geniş kültürünü aksettiren eserlerinin zenginliği ve bunlardaki görüşlerinin hususiyet ve farklılığı ile XVI. yüzyılın en dikkate değer kalem sahiplerinden biri olan Âlî'nin tarihçiliği yanında, şair ve bir nesir üstadı olarak ağır basan edebiyatçı tarafı da vardır. Kendisini önce şair ve

edebiyat sahasında tanıtmış olduğu gibi ömrünün sonuna kadar da bu yoldaki faaliyetlerini sürdürmüştür. Divanlar dolduran şiirleri dışında, değişik konularda manzum eserler ortaya koyduktan başka nesirle olan yazılarının aralarına büyüklü küçüklü manzum parçalar katmaktan geri kalmamış, mensur eserlerine ayrıca zamanının anlayışına göre edebî bir kisve vermeye dikkat etmiştir.

Gelibolu'dan on altı yaşında geldiği İstanbul'da hemşehrisi ve hocası müderris şair Sürûf ile Hayâlî gibi devrin önde gelen üstatlarından edebî terbiye alan genç Mustafa, o yaşlarda önce Çeşmî mahlası ile şiir yazmaya başlamış, az sonra ise bütün hayatına hâkim olan yükselme ihtirası ve kendini herkesten üstün görme duygusuna uygun düşen Âlî mahlasında karar kılarak bütün eserlerini bu ad ile vermiştir.

Henüz yirmi iki yaşında iken, daha iki yıl önce kendisine divan kâtipliği kapısını açan *Mihr ü Mâh* ile birlikte *Enisü'l-kulûb* ve *Mihr ü Vefâ* gibi üç edebî eserin sahibi bulunan Âlî, aşk macerası konularından, hikâyelerden uzaklaşmaya başlayarak sanatını *Tuhfetü'l-uşşâk*'tan bu yana tarihe, sosyal muhteva ve kültür ağırlıklı konulara yöneltir.

Şiiri her türlü duygu ve düşüncelerini ifadeye uygun bir zemin olarak gören Âlî, ardarda divanlar teşkil edecek kadar yeni manzumeler yazmaya devam ederken bir yandan, değişik sahalarda sayısı yıldan yıla artan eserlerini meydana koyar. Konu dairesi halka halka genişleyen bu eserlerin zaman zaman isimleri ve bilhassa sayıları ile dökümünü yapmaktan hoşlanan Âlî, memuriyet ve mevki elde etmek dileği ile hükümdar ve yüksek makam sahiplerine sunduğu manzume, eser ve mektuplarında dirayetinin ve memlekete olan hizmetlerinin bir senedi olmak üzere eserlerinin sayısına işaret etmektedir. Hele bunlar içinde *Nushatü's-selâtin*'in hemen bütününü ile dördüncü bölümü âdetâ eserlerinin devrelere göre ayrılmış bir tarihçesidir. Yaşı kırkı bulduğunda on yediye varmış olan eserlerinin sayısı 1001 (1593) yılına ait dökümünde yirmi sekize, 1006'da (1598) elliye yükselir. Adlarını vermedikleri veya daha sonra yazdıkları ile bu altmışa varır. Cilt diye bahsettiği bu eserler arasında *Gül-i Sad-berk*, *Kırk Hadis Tercümesi*, *Subhatü'l-inâbe* adlı terkihibendi gibi hacmi beş on yapraktan öteye geçmeyenlerin de bulunduğunu unutmamak gerekir.

Âlî, *Kühû'l-ahbâr*'da 1005 (1597) yılına ait bir liste verirken sayısını elli olarak gösterdiği eserlerinden otuzunun kitap, yirmisinden fazlasının da risâle olduğunu söylemek suretiyle konuya açıklık getirir. Terkiib ve terciibend, kaside yollu uzunca bazı manzumelerine hususi birer ad koymaktan hoşlanan Âlî'nin böyle yazılarından müstakil bir eser gibi bahsedilmiştir.

Şairliği. Hayatının sonuna kadar şiir vadisinde kalem yürütmüş olmasına karşılık "asırlarca süren" şöhreti nesir sahasındaki eserlerinden gelen Âlî dördü Türkçe, biri Farsça beş divan sahibi olmak gibi çok verimli bir şair hüviyeti gösterirse de bu şiir zenginliği kendisine çağdaşı Bâkî, Nev'î gibi şairler safında bir yer temin etmemiştir. Âlî, divan şiirinin estetik disiplinine onun büyük temsilcileri derecesinde bağlı kalmayarak oldukça serbest, tabiliğe ve yaşanan hayata daha yaklaşan bir yol tutmuştur. Divan şiirinin mazmunlarını zaman zaman alışılmış olanın dışına çıkarıp beklenmeyen şekillere döken üslubu, çözükle ifadesi ile Âlî devrinde yadığanmıştır. Çok rahat ve ifade tekniği kuvvetli bir şiir söyleme kabiliyeti gösteren Âlî'nin orijinal ve farklı tarafı da asıl buradadır. Divan şiiri onda, esas geleneğinin hep etrafında döndüğü aşk dışında ferdî hayatın başka hadise ve meselelerine de açılmıştır. Âlî sadece aşk konusunda kalmayarak uğradığı hak-sızlıkları, kendinden esirgenen vazife ve makamlara ulaşamayışı, azillerle bir köşeye atılıp unutulmuş gibi hayat ârızalarını, yükselme ihtirasının doğurduğu duyguları, devamlı ve gittikçe artan bir ölçüde şiire getirmiştir. Divanındakilerden başka, mensur eserlerindeki manzum parçalarda da siyaset, ahlâk ve tarih sahasındaki kitaplarında ifadesini bulan sosyal görüş ve tenkitlere şiirini tahsis eden Âlî, bu konuda sayısı mühim bir yekûn tutan bu manzumeleriyle divan edebiyatının sosyal muhtevası en fazla ve kuvvetli bir şairi olarak belirir. Kendi ferdî sıkıntı ve şikâyetlerinden hareketle zamanının devlet idaresi yanında müesseseler ve cemiyet düzenindeki bozulmayı dile getiren bu şiirleri Âlî'ye çöküş çağının habercisi bir sosyal şair olmak hüviyetini kazandırır. Kırk yaşına doğru şiirinde devir ve cemiyetle ilgili karamsar duygu ve görüşler daha artan bir şekilde kendini hissettirmeye başlar. Bu, bazan 989 (1581-82) sıralarında yazıldığı sanılan "Hulâsatü'l-ahvâl der letâfet-i mevâiz-i Sahihü'l-hâl" adlı

247 beyitlik terciibendinde olduğu gibi hükümdarlık müessesinden başlayıp vezirler, ulemâ, tarikat şeyhleri, şairler, beylerbeyiler, zeâmet sahipleri ve tüccarlara kadar her sınıfı ile cemiyetteki bozulmayı acı bir mizah içinden aksettiren toplu bir ifadesini bulur. Bunun gibi, 998-999 (1590-1591) yılları arasına ait olduğunu tesbit ettiğimiz "bol" redifli altmış dokuz beyitlik uzun bir manzumesinde de devrinde devlet ve cemiyet hayatının bütün kesimlerinde görüldüğü umumi bozuluşu İstanbul'u merkez alarak geniş bir tablo içinde göstermek istemiştir. Elli yaşına girdiği devrede ise hayatında umduğu, kendini lâ-yık gördüğü bir noktaya ulaşamayışın doğurduğu ruh hali ile cemiyette ve değer ölçülerindeki bozuluşun duygu ve reaksiyonları artık şiirini bırakmayan konular haline gelir.

Âlî'nin belirtilmesi gereken bir başka tarafı da divan şiirinde "hamâsiyyât" denilen cengâverlik ve savaş ile ilgili duygu ve konulara en fazla yer vermiş bir şair oluşudur. Sekiz sene müddetle Bosna ve civarında vazife görürken Balkanlar'da, daha sonra Lala Mustafa Paşa'nın maiyetinde İran'a karşı seferlerde çeşitli harp sahnelerine şahit olduktan başka bunların bir kısmına da fiilen iştirakinden dolayı devlete kalemi yanında kılıcı ile de hizmet ettiğinden bahseden Âlî, başka divan şairlerinde rastlanmayan ölçüde savaş şiirleri kaleme almıştır.

İyi bir müşahedeci tarafı olduğundan Âlî'nin şiirlerinde kuvvetli bir tasvir kabiliyeti görülür. Bu yönünü bilhassa aksettiren tabiatla ilgili ifadelerinde kış şiirlerinin çokluğu ayrıca dikkati çeken bir husustur. Öte yandan Mevlânâ ve Mevlevîliğe karşı sevgisini zaman zaman dile getiren Âlî'nin şiirlerinde ölüm ve mezarla ilgili unsurlar da kendisini çok hissettirir. Bir mersiye şairi hüviyetini gösteren Âlî'nin bu yoldaki manzumeleleri yüksek tabakaya mensup kimselerden çok kendi hayatına girmiş insanlar ve sevgililer etrafındadır. Onun Kerbelâ ve Muharrem mersiyeleri ise bu vadiye ayrı bir daire teşkil eder.

Dil ve ifade bakımından da farklılıklar gösteren Âlî, şiire gözden kaçırılmayacak, dikkate değer bir redif zenginliği getirmiş, başkalarının kullanmaya cesaret edemediği, alışılmamış sözleri ve deyiş şekillerini denemiştir. Üslûp ve ifadesini, Türkçe'nin sonraki asırlarda çoğu arka planda kalacak birçok nâdir sözlerine açık bunları işlemesi de Âlî'nin şiir-

de bir başka yönüdür. Âlî'nin, kolay ifade edilemeyecek bazı duygu ve halleri yakalayan kuvvetli söyleyişleri dikkat çekicidir. Ancak çok yazdığı için bir kısım şiirlerinde alelâdeliğe düşmekten de kurtulamaz.

Erzurum defterdarlığında bulunduğu sırada onun Nefî'nin yetişmesi üzerinde tesiri olmuş, kendisine bu mahlas bizzat Nefî'nin "Suhân" redifli manzumesinde belirttiği gibi Âlî tarafından verilmiştir (İbnülemin, s. 129; a.mlf., "Nefî'ye Dâir", *TTEM*, nr. 19 (90), 1 Haziran 1928, s. 159-160). Âlî'nin *Câmî 'u'l-buḥûr*, *Şerḥ-i Ebyât-ı Câmî* gibi bazı Farsça teliflerinin ortaya çıkmasında Nefî'nin bir rolü bulunduğu görülmektedir.

Eserleri. 1. Türkçe Divanlar. Âlî'nin Türkçe dört ayrı divanı olup bunlardan ilkinin 975'te (1567) tertip etmiştir. Bunun kardeşi tarafından istinsah edilmiş nüshası, Âlî'nin el yazısı ile Cemaziyelevvel 975 sonunu (Kasım / Aralık 1567) gösteren ferağ kaydını taşımaktadır (Millet Ktp., Ali Emîrî, Manzum, nr. 271). Bu ilk tertip divanın, Abdülmecid zamanında istinsah edilmiş ve arada gazel sayısı fazlalaştırılmış bir nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndedir (nr. 5665). İstinsah tarihi 1033 (1624) olan, önsözü başka ve şiir sayısı daha az bir nüshası da İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (İbnülemin Kitapları, nr. 3367). Bu nüshanın 975 (1567-68) tarihini taşıyan oldukça kısa önsözü, 982'de (1574) ikinci divanına koyacağı önsözün çok değişik ve küçük bir ilk taslağı durumundadır. Bu nüshaya karışmış görünen III. Murad'la ilgili bir kaside sonraki divanında yer almaz. Her üç nüshadaki tarih manzumeleri 969-974 (1561-1567) yıllarını içine alır. Bu divanın çoğaltılmadığını sanan Fleischer'in Kahire'de Dârü'l-kütübi'l-Kavmiyye'dekinden başka bir nüshası bulunmadığını söylemesi yanlıştır (*Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire*, s. 38, 68). Divanın bu tertibinde bulunan seksen altı beyitlik "Şeh-rengiz Berây-ı Hûb-rûyan-ı Gelibolu" adlı şehrengizini Âlî diğer divanlarına almamıştır.

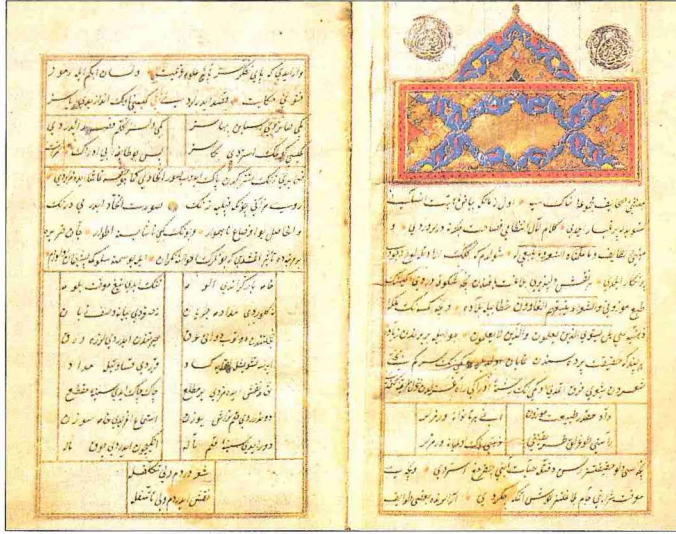
Âlî Türkçe ikinci divanını III. Murad tahata çıktığında onun adına 982'de (1574) Banyaluka'da iken tertip ederek *Vâridâtü'l-enika* diye adlandırmıştır. Başına ilk divanındakinden başka bir önsöz koyduğu divana, arada yazdığı yeni şiirlerle yeni hükümdar hakkındaki kasideleri yanında, ilk divanından onu kaside, 142'si gazel olmak üzere 146 kadar

manzumeyi de aynen, bazan ufak değişikliklerle dahil etmiştir. Tertip tarihini bütün nüshalarda 982 (1574) olarak belirten önsözüne karşılık Âlî bunu *Nushatü's-selâtin*'de 988 (1580) şeklinde göstermekle açık bir çelişkiye düşer. Âlî'nin nüshaları en yaygın olan divanı bu olmuştur. Bu divanına sonraları 988 (1580) yılına kadar yazdığı şiirleri ilâve ettiği gibi çeşitli istinsahları sırasında başkaları tarafından, üçüncü ve dördüncü divanlarında rastlanan çok sonraki tarihlere ait parçalar da katıştırılmıştır. Bunlar içinde en zenginleri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki (TY, nr. 695) 1054 (1644) tarihli nüsha ile şair Cevrî'nin 1055'te (1645) istinsah ettiği nüshadır (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1107). *Vâridâtü'l-enika*'nın şiir sayısı daha sınırlı nüshaları da Süleymaniye Kütüphanesi (Fâtiḥ, nr. 3582) ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (TY, nr. 651; 1699/7; 2789/4) yazmalarıdır.

Âlî'nin Türkçe divanlarının üçüncüsü ise 988'den (1580) 1000 yılının başına (Ekim-Kasım 1591) kadar geçen zaman içinde yazdıklarını toplayan *Lâyihatü'l-hakika*'dır. İstanbul'da 1000 Muharreminde (Ekim-Kasım 1591) tertipleştiği bu divana koyduğu yeni önsöz, Âlî'nin bu devrede içinde bulunduğu ruh halini de aksettirmektedir. Bugün İstanbul kütüphanelerinde rastlanmayan bu divanın Dârü'l-kütübi'l-Kavmiyye'de *Vâridâtü'l-enika* ile birlikte aynı ciltte bulunan nüshası ilk defa Fleischer tarafından haber verilmiştir (*Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire*, s. 13, 90, 138, 317; krş. Hilmî ed-Dağistanî, *Fihristü'l-kütübi'l-Türkiyyeti'l-mevcûde fi'l-Kütübḥâneti'l-Hidviyye*, Kahire 1306, s. 148). Bu divanın baştan sadece kaside ve ter-kibibendleri içine alan kısmı ile eksik bir nüshası British Museum, Or. 3289'daki mecmuadadır (vr. 1^b-57^b; krş. Rieu, *Catalogue*, s. 262).

Âlî'nin bu divanını tamamladığı 1000 (1591) tarihinden ölümüne kadarki şiirlerini toplayan dördüncü divanı ise şair Hisâlî tarafından tertip edilmiştir. Buradaki bazı şiirlerin başında nerede, ne vakit ve ne münasebetle yazıldıklarına dair bir kısmı Âlî'nin ifadesiyle olan kayıtlar görülmektedir. Dördüncü divanın tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (TY, nr. 768).

2. Farsça Divan. Âlî'nin muhtelif eserlerinde söz ettikten başka içinden örnekler de naklettiği bu divan henüz ele geçmemiştir. Bazı kayıtlardan, onun bu

Âlî Mustafa Efendi'nin ilk divanının kardesinin el yazısı ile yazılmış nüshasının ilk iki sayfası (Millet Ktp., Ali Emîrî, Manzum, nr. 271)

divanını kırk yaşından önceki devrede meydana getirdiği anlaşıyor. Eserlerinde sık sık rastlanan parçalar Âlî'nin Farsça şiirlerinin az olmadığını göstermektedir. Âlî daha sonraki yıllarda da Farsça şiirler yazmaya devam etmiş, hatta bazı büyük İran şairlerine yaptığı nazireleri derleyen eserler dahi ortaya koymuştur.

3. *Mihr ü Mâh*. Geçirmiş olduğu bir aşk macerasının tesiriyle 968'de (1561) yazıp Konya'da Şehzade Selim'e (II. Selim) ithaf ettiği bu ilk eserinde klasik mesnevi konularından birini işlemiştir. Kınalızade Hasan Çelebi'ye gönderdiği yazısında, ondan verdiği örnekle ilgili ifadesinin yanlış anlaşılması sonucu, bu mesnevi sadece na't ve kasidelerden ibaret bir eser sanılmıştır. Yakın zamanlara kadar kayıp zannedilen 1164 beyitlik bu küçük hacimli kitabın Süleymaniye Kütüphanesi'nden (İsmihan Sultan, nr. 342) başka British Museum'da da (Or. 7475) bir nüshası vardır. Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr*'da belirttiğine göre mesnevi, telifinden az sonra İranlı şair Zeyrekî tarafından Farsça'ya tercüme edilip Adana Valisi Ramazanzâde Pîrî Mehmed Paşa'ya ithaf edilmiştir.

4. *Tuhfetü'l-uşşâk*. Şehzade Selim'in divan kâtibi olduktan sonra 969'da (1562) Kütahya'da yazarak ona sunduğu 3034 beyitlik fikrî konuda bir mesnevidir. Çeşitli merhaleleri ile mecazi aşkı ele alıp aşk ahlâkını işlediği bu eserini, Nizâmî'nin *Mağzenü'l-esrâr*'ı ve onun birer naziresi olan Hüsrev-i Dihlevî'nin *Maṭla'ul-envâr*'ı ile Câmî'nin *Tuhfetü'l-ahbâr*'ı yolunda ve onların teşkil ettiği diziyi tamamlamak üzere kaleme aldığını belirtir. Baş tarafında tevhid ve na't ola-

rak tercî adı ile büyüklü küçüklü çok sayıda manzumenin yer aldığı eser, kendisine örnek olan üç eserdeki gibi "makale" adı verilmiş ve sonlarında birer kıssa hikâye ile, ayrıca her birinde Allah'ın değişik sıfatlarından birine dair birer münâcât bulunan yirmi bölümden meydana gelir. Bayram hediyesi yapmak dediği ile iki ayda tamamladığını belirttiği eserinde, daha yirmi iki-yirmi üç yaşlarında iken değerinin bilinmediğinden, akranı arasında lââyık olduğu yeri bulamadığından şikâyeteye başlayan Âlî'nin Şehzade Selim'den kendisine mahlası gibi yüksek bir yer isteyişi dikkat çekicidir. Otuz yaşında yeniden ele aldığı anlaşılan ve yakın zamanlara kadar kayıp sanılan eserin nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Çelebi Abdullah, nr. 277).

5. *Mihr ü Vefâ*. 970'te (1563) Konya'da yazıp Şehzade Selim'e ithaf ettiği ikinci aşk mesnevisidir. Âlî, 7000 beyit olduğunu belirtip bazı örnekler verdiği eserinin Kanûnî devri şairlerinden Mustafa Çelebi'nin aynı ad ve aynı vezindeki mesnevisinin taklidi sayılmamasını ister. Bugüne kadar kütüphanelerde bulunamayan eserin baş kısımlarını ihtiva eden bir nüshası Vasfî Mahir Kocaturk'un eline geçmiştir.

6. *Enisül-kulûb*. Âlî'nin sanatkârane nesir yolunda ilk denemesi olan ve 970'te (1563) Şam'da yazmaya başladığı bu eser, *Hümâyunnâme* örnek alınarak "kıssa" adı altında 100 hikâye ve bunların her birinin sonunda da "hisse" başlıklı on beyitlik 100 yorum kısmı olmak üzere tertip edilmiştir. Kayıp bilinen eserin baştan kırk dokuz kıssalık kısmını içine alan bir nüshası Berlin Staatsbibliothek yazmaları arasında bulunmakta-

dır (H. Sohrweide, *Türkische Handschriften*, Wiesbaden 1981, V, nr. 279). Âlî'nin Kınalızade Hasan Çelebi'ye gönderdiği yazıda eserin tertibi ile ilgili ifadesindeki "sad kıssa" ve "sad hisse" sözleri yanlış anlaşılacak onun başka iki eserinin adı sanılagelmıştır. Eser Hanna Sohrweide tarafından ortaya çıkarılıp tanıtılmıştır ("Das Enis El-Qulûb. Ein Verschollenes Werk des Historikers Mustafâ 'Âlî", *TTK Bildiriler VIII*, Ankara 1981, II, 983-991).

7. *Riyâzü's-sâlikîn*. İkinci kitabı *Tuhfetü'l-uşşâk*'tan itibaren fikrî konulara alâkasının daha da kuvvetlendiğini gösteren bu esere Âlî Şam'da yirmi iki yaşında iken 970'te (1563) başlamış, 983'te (1575-76) tekrar ele alarak bitirmiş, 998'de (1590) yeni ve son şeklini vermiştir. Her biri on fasla ayrılan üç ana bölümden meydana gelen, arada nesir parçalarındakiler de dahil, 2802 beyitlik eserde dinî yaşayışın temel esasları ile nefis terbiyesi ve ahlâk yönünden tasavvuf konu edinilmektedir. Eserin sadece Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndeki (nr. 1916) nüshası bilinmektedir.

8. *Ravzatü'l-letâif*. Âlî'nin fikrî konuları nazım yolu ile işleyen çalışmalarından bir diğerini teşkil eden bu eser, kendisinin haber verdiğine göre yine tasavvufa dair olup 3000 beyittir. Kınalızade'ye gönderdiği yazıda bahis konusu ettiği ve 985'ten (1577) önce yazıldığı anlaşılan eserin nüshası bilinmemektedir.

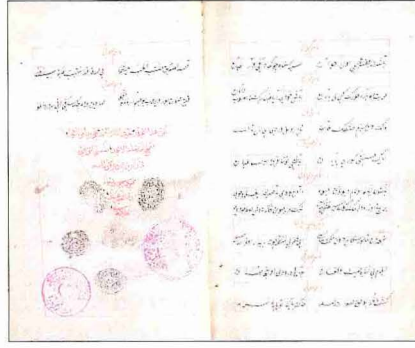
9. *Sade-i Sad-güher*. Âlî'nin taşrada geçen on sekiz yıllık gurbet hayatı sırasında yeniden görmek fırsatını bulamadığı Gelibolu'yu nice yıllar sonra 1001'de (1593) elli üç yaşında ziyaret ettiğinde, buranın münevver kişilerine bir hediye olmak üzere seçme 100 şiirini bir araya getirmek düşüncesiyle hazırladığı bu eseri daha çok 261 beyit tutan önsözü ile mühimdir. Bu kısımda, Gelibolu'da yerleşmiş veya burada yetişmiş meşhur şahsiyetler ve buralı şairlerle kendi ailesinden bahseden, ayrıca o zamana kadar yazdığı eserleri de haber veren Âlî, bir başka sebep olarak edebiyatımız hakkında kendini bu eseri meydana getirmeye sevk etmiş tenkidî görüşünü açıklamaktadır. Güzel şiirin az olduğunu belirtirken Hayâlî, Fevrî, Necâtî ve Zâtî gibi şöhretlerin divanlarında güzel denmeye değer gazel sayısının otuzdan kırktan öteye geçmediğini, şairlerimizde arancak olursa gerçek mânâda halis şiirin 100'e bile varmayacağını ileri sürer. Buna karşılık, kendi şiir ve sanatını başkalarınınkinden üstün tutan bir düşün-

ce ile, iki divanından 100 seçme gazeli- ni bir araya getirip bu eserinde okuyu- cuya sunmak istediğini ifade eder. *Vâri- dâtü'l-enika* ile *Lâyihatü'l-hakika*'dan yapılmış bu seçmelerin Millet Kütüpha- nesindeki (Ali Emîrî, Manzum, nr. 978) nüshasında mevcut gazel sayısı seksen yedidir. İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'ndekinden (nr. 274) başka An- kara Genel Kitaplık'ta da (nr. 433) bir nüshası vardır.

10. *Gül-i Sad-berk*. Aynı düşünceyle tertiplemediği bu küçük eserde de Âlî ga- zellerinden seçme 100 matlâi bir araya getirir. Millet Kütüphanesi'nde (Ali Emî- rî, Manzum, nr. 1108, s. 286-290) yer alan nüshasında 100 yerine kırk sekiz beyit görülmektedir.

11. *Subhatü'l-abdâl*. Âlî'nin 993-1000 (1585-1591) yılları arasında yazdığı Ker- belâ şiiirleriyle Muharrem mersiyelerini toplayan 1002'de (1593) tertiplenmiş bu eser üç mesnevi, bir terciibend, sekiz ga- zel ve iki kıta olmak üzere on dört man- zumeden meydana gelmiştir. İçindeki mersiyelerin en uzununu, Âlî'nin 1585'te defterdar olarak Bağdat'a gittiğinde Kerbelâ'yı ziyareti münasebetiyle kale- me aldığı kırk yedi beyitlik mesnevi ile otuz beş beyitlik terciibenddir. Millet Kü- tüphanesi (Ali Emîrî, Manzum, nr. 1108, s. 292-303) ile Arkeoloji Müzesi Kütüp- hanesi'ndeki (nr. 274, vr. 1^b-6^a) nüshala- rı bilinmektedir.

12. *Kırk Hadis Tercümeleri*. Bu sahada, adlarını "Çihil Hadis" diye bahis konu- su ettiği iki ayrı eser veren Âlî, hadisler- i aruz kalıplarına uyacak şekilde man- zum parçaların içinde zikretmek gibi tat- biki güç yeni bir tarz getirmiştir. Bu iki eserinden şimdiye kadar bilineni sade- ce 1005'te (1596-97) yazdığıdır (Millet Ktp., Ali Emîrî, Manzum, nr. 825; Süleyma- niye Ktp., Fâtih, nr. 5427, vr. 156^b-159^b; Şehid Ali Paşa, nr. 2791, vr. 56^b-64^b; krş. Abdülkadir Karahan, *İslâm-Türk Edebiya- tında Kırk Hadis*, İstanbul 1954, s. 183-187). Vâlide Sultan (Safiye Sultan) vasıta- sıyla III. Mehmed'e sunduğu diğeri ise bugüne kadar hep gözden kaçmıştır (Sü- leymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2791, vr. 66^a-74^b; öteki ile birlikte aynı ciltte). Âlî'nin 1006 Cemâziyelâhîr'de (Ocak 1598) III. Mehmed'e hitaben yazdığı iki ayrı man- zumede ona göndermiş olduğundan bah- settiği kırk hadis tercümesi bu olacaktır (*Divan*, İÜ Ktp., TY, nr. 768, vr. 74^a, 75^a). Kendisinin de belirttiği üzere Âlî bu ikin- çide hadisleri aruzun değişik on altı bahr- ine uygulamıştır.

Âlî'nin ilk divanının kendi el yazısı ve mührü ile ferağ kay- dını taşıyan son iki sayfası (vr. 154^b-155^a)

13. Âlî'nin, her birinde III. Murad'ın bir gazelini şerhettiği küçük hacimde Türk- çe dört de risâlesi vardır: *Dekâiku't-tevhîd*, *Meâlimü't-tevhîd*, 992 yılı başında (Ocak 1584) yazılmış *Nukatü'l-kâl fi taz- mîni'l-makâl* ve nüshası elde bulunma- yan *Bedâiyu'l-makâl*. Sultandan dile- diği bir şeyi elde etmek niyetiyle kale- me alındığı görülen ilk üç risâle İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 3543'-teki mecmuanın içindedir.

14. *Mecmau'l-bahreyn*. Hâfız'ın ga- zellerine 1000 yılı başlarında (1591) yap- tığı elli üç Farsça nazîrenin, Nefî'nin teş- viki üzerine Farsça bir önsöz de ilâve edi- lerek toplanmasıyla meydana gelmiştir. Müellifin ismini bile zikretmediği bu hiç bilinmeyen eser, Abdülkadir Karahan ta- rafından elde edilip tanıtılmıştır ("Âlî'nin Bilinmeyen Bir Eseri", *TTK Kongreye Su- nulan Tebliğler*, Ankara 1960, s. 329-340 ve *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İs- tanbul 1980, s. 275-286). Âlî'nin İran ede- biyatı ile ilgili yazılarından birisi olmak dolayısıyla, Nefî'nin kendisine ilettiği bir rica üzerine Molla Câmî'nin bir beyti- ne yaptığı, *Şerh-i Ebyât-ı Câmî* adı ve- rilmiş üç varaklık küçük risâle de bu- rada zikredilebilir (İÜ Ktp., TY, nr. 3543, vr. 86^b-89^a).

15. *Bedî'ü'r-rukûm*. Âlî'nin 1002'de (1593-94) başlayıp 1003'te (1594-95) ta- mamladığı Farsça bir eserdir. Başta Hâ- fız-ı Şîrâzî olmak üzere İran edebiyatı- nın büyük üstatları hakkındaki düşünce- lerini belirttiği eser, büyük bir kısmı ile Ömer Hayyâm'ın konularına göre grup- landırılmış rubâîleri yanında Âlî'nin bun- lara Farsça nazîrelerini içine almakta- dır. Sonda, İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'in Arapça müstezâdına Veliyyüddi- noğlu Ahmed Paşa ve Üsküplü İshak Çe- lebi ile kendisinin Arapça nazîrelerine ve

bu nazîrenin değerine dair Şeyhülislâm Zekeriyâ ve Müeyyedzâde Abdülkadir gibi devrin ileri gelen ulemâsından alın- ma bir de Arapça icâzetnâmeye yer ve- rilmiştir. Bâkî, Nev'î, Rahmî ve Yahyâ Bey gibi Türk şairlerini de bahis konusu ettiği eserde, kendisinin sanatta üstün yerini ve değerini ifade etme düşüncesi hâkimdir. Elde olan nüshası Süleymani- ye Kütüphanesi'ndedir (Kadızzâde Meh- med, nr. 429, vr. 82^b-123^a). Müellif hak- kındaki etraflı araştırmasında bu ese- rin varlığını ilkin bilememiş olan İbnüle- min, daha sonra onun Âlî'nin kendi el yazısı ile ve ferağ kaydında "Rebî'ü'l- manzûm" adını taşıyan, hususi bir eldeki nüshasını görerek baş tarafındaki kay- da göre "Rebî'ü'l-mersûm ve terbî'ü'l- manzûm" adı altında bir tanıtmasını yap- mıştır (*JTEM*, nr. 19 (96), 1 Haziran 1928, s. 52-56). İbnülemin'in, Fuad Köprülü'ye geçen bu nüsha hakkındaki yazısından Âlî tedkikçilerince tamamıyla habersiz kalmıştır.

16. *Câmiu'l-buhûr der Mecâlis-i Sûr*. Âlî cemiyet hayatının canlı ve renkli müs- tesna bir konusunu ele aldığı bu hacimli eserinde, Sultan III. Murad'ın oğlu Şeh- zade Mehmed'in 1 Haziran-22 Temmuz 1582 arasında elli iki gün boyunca sü- ren ve geceleri de içine alan binbir çeşit eğlence ve gösterileriyle Osmanlı tari- hinde eşî görülmemiş bir hadise olarak yaşanan sünnet düğününü anlatır. Mü- ellif devrin diğer şairlerinde ifadesi sa- dece birer kaside çerçevesinde kalmış olan bu konuyu 2772 beyitlik bir geniş- liğe yükselterek şenlikleri bütün prog- ramı ile aksettiren zengin bir işlenişine kavuşturmuştur. Âlî benzersiz bulduğu bu eseriyile edebiyatımızda bir çığır aç- tığına inanmaktadır. Protokol icabı hü- kümdarın fermanı ile kendine tebliğ edi- len sünnet düğününe ait tebrik ve umu- mi yerlerde yapılacak dua işlerini dü- zenlemekle vazifelendirilen Âlî eserini Halep'te altı ayda tamamladı. Düğüne dair vekâyi'nâme tipindeki surnâmele- rin olup bitenleri kronolojik bir sıra ile nakletmesine karşılık onlardan farklı bir yol tutan Âlî, elli iki gün içindeki 237 ay- rı gösteri, eğlence ve merasimi çeşit ve mahiyetlerine göre sekiz ayrı fasılda gruplandırarak anlatır. Âlî bu surnâme- siyle Evliya Çelebi'den çok önce, pâyi- tahtın ne kadar varsa esnafını, her çe- şit sanat erbabını, türlü meslek ve züm- reden insan tiplerini edebiyatımıza ak- settirmiş bulunmaktadır. Bundan on ye- di yıl sonra Âlî, *Mevâidü'n-nefâis*'inde

bu zümre ve insanlara sosyal açıdan bakışla tekrar dönecektir. Bir mektubunda eserin padişaha sunulmak üzere kendisi tarafından hazırlatılmasının istendiği görülen (*Menşeu'l-insâ*, vr. 259^{a-b}) minyatürlü nüshasına rastlanmıyor. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (Bağdat Köşkü, nr. 203) minyatür yerleri boş bırakılmış bir nüsha bulunmaktadır. Diğer nüshalar, Nuruosmaniye (nr. 4318) ve Beyazıt Devlet (Veliyyüddin Efendi, nr. 1916, vr. 107^b-182^a) kütüphanelerindedir.

17. *Menşeu'l-insâ*. Divan kâtipliğiyle yanlarında vazife yaptığı makam sahipleri adına yazdıkları ile kendi şahsî mektuplarını toplayan bir eserdir. Konuları bakımından beş ayrı bölüme ayrılmış yetmiş yedi parçadan ibaret olan ve hayatı hakkında ilk elden bilgiler vermek gibi bir değer taşıyan bu mektupların ulaştığı son tarih 994'tür (1586). Tarihi tesbit etmek mümkün olanlardan en geriye çıkan ise Kınalızâde Ali Çelebi'ye Edirne kadısı iken 977 Rebîülâhîrdeki (Eylül 1569) büyük İstanbul yangını anlatan mektuptur. Mektuplar içinde biri III. Murad'a, diğeri sadrazam Lala Mustafa Paşa'ya yazılan ikisi, manzumdur. *Nushatü's-selâtin*'de kırk yaşında, yani 988'de (1580) meydana konmuş gösterdiği eserin bu tarihten sonraki metinlerin ilâvesiyle genişletildiği anlaşıyor. Bir nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndedir (Veliyyüddin Efendi, nr. 1916, vr. 183^b-284^a).

Bütün bunlardan başka, ayrı bir eser haline getirilmiş olmamakla beraber, *Künhü'l-ahbâr*'ın doğrudan doğruya bir şuarâ tezkiresi teşkil edecek derecede oluşu ile, Âlî'ye bir tezkireci hüviyetini de kazandıran şair biyografilerini belirtmek gerekir. *Künhü'l-ahbâr*'da her hükümdar devresi sonunda devlet adamları, âlimler, şeyhlerin peşi sıra şairlere ayrılan bölümlerin herhangi bir şuarâ tezkiresinden farkı yoktur. XVI. asrın şuarâ tezkireleri üzerindeki değerlendirmeleri, sırası geldikçe bunlara karşı yürüttüğü düşünce ve tenkitleri ile tezkireciliğin icapları hakkında kuvvetli bir fikir sahibi olduğunu ispatlayan Âlî, eserinde Yıldırım Bayezid ile II. Selim devirleri arasında yetmişmiş 293 şaire yer vermektedir. Onun şairler arasına koymayıp âlimler ve şeyhler faslında gösterdiği şiir ve edebî eser sahibi diğer şahsiyetler de hesaba katılırsa bu sayı çok daha artar. Âlî, tezkireler dışında kaynak bulamadıkları hariç, hayat ve eserlerine dair çok defa sağlam bir tahkike

dayanan bilgiler verdiği, çoğunun eserlerini görüp okumuş olduğu bu şairlerin edebî şahsiyetleri hakkında kuvvetli olduğu kadar isabetli hükümleri ile dikkati çeker. Kanûnî devrinden başlayarak kendilerine yetişip tanıdığı şairler için verdiği, başka kaynaklarda bulunmayan bilgiler onlara dair maddelere başlı başına bir değer ve ehemmiyet kazandırmaktadır. Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr*'da şairlere ayırdığı sayfalar ayrı fasıllar halinde kalmayıp bir araya konarak müstakil bir eser şeklinde tertip edildiğinde edebiyatımızın seçkin bir şuarâ tezkiresini meydana getirecek çap ve yapıdadır.

Eserlerinin çoğunu nesir sahasında vermiş olan Âlî başlangıçta, bu sanatta her şeyden önce hüner göstermek gayesiyle hareket etmiş, *Nevâdirü'l-mehânib* ve *Heft Meclis*'te görüldüğü üzere muhteva yerine kelime oyunlarına boğulmuş, imajlarla yüklü bir ifade tarzını önde tutmuştur. Bu bakımdan kendisini Türk edebiyatının Vassâfı saymıştır. "Münşiyâne" denilen bu tarzda devamlı kalem oynatan Âlî, böyle bir iddialı tavırla işlediği müstakil nesir parçalarını *Menşeu'l-insâ*'da sanatkârane nesrin en parlak örnekleri olarak sunar. Bunlardan 977'deki (1569) büyük İstanbul yangınına Kınalızâde Ali Çelebi'ye anlatan mektubunu, "üslûb-i nâşûnidede fazlîm" gösteren bir parça olarak takdimi, kendisine bir süre hâkim olmuş bir zihniyeti çok iyi aksettirmektedir. Kudreti ni yeter derecede göstermiş olmaktan gelen bir güvenle Âlî bir müddet sonra, işlediği konuların da gereği olarak eserlerinde sade ve tabii bir ifadeye yönelmek ihtiyacını duyar. *Nusretnâme*'den bu yana girdiği olgunluk çağının *Künhü'l-ahbâr* ve *Mevâidü'n-nefâis* gibi eserlerinde daha çok kişinin anlayabileceği bir dil düşüncesine gider. Bunlarda umumca anlaşılabilir olmak için söz sanatlarından uzak durmak istediğini belirtir, daha da ileri giderek halkın kullandığı günlük dili kullanmaya çalışan, fakat öteki yoldan da büsbütün vazgeçemeyen Âlî'nin böylece, eserlerinde sade ifade ile psikolojik durumuna, konuya göre bazan biri, bazan da diğeri ön plana çıkarak bir arada yürür. Âlî tabii ve sade ifadeyi bulduğu yerlerde zengin lugatı ve sağlam yapısı ile Türkçe'nin zevkini hissettirmeye muvaffak olur.

Şahsını ve sanatını başkalarından daha üstün görmek isteyen, Bâkî ve Nevî gibi büyük simalarla bir tutmaktan daha da öteye, Osmanlı ülkesinin en önde

kalem sahibi sayan Âlî'nin, kendisini zaman içinde kabul ettirmesi gururunun tesiriyle biraz geç olmuştur. Kâtib Çelebi gibi bir müellifin dahi onun en mühim, hatta ölümsüz eseri *Künhü'l-ahbâr*'a ilgisiz kalabildiği görülmüştür. Âlî'nin şuarâ tezkirelerine girişi ilk defa Ahdî iledir. Ahdî eserin 972 (1565) civarında yazmaya başladığı ilk tertibinde, Âlî'nin hayat ve eserleri hakkında bir bilgi vermeksizin sadece şairliğini bahis konusu etmiş, Âşık Çelebi ise taşrada bulunan Âlî'yi tanıyamadığından tezkiresine almamıştır. Hayatı ve eserleri asıl yerini, kendisiyle 971'de (1563) Halep'te tanışıklık kurduğu Kınalızâde Hasan Çelebi'nin tezkiresinde bulur. Ondan sonra da Ahdî, tezkiresinin yeni tertibinde ona en geniş yeri verir. Çok daha artmış bir takdirle kendisinden bahseder. Ahdî'nin onun eserlerine dair ifadeleriyle *Nushatü's-selâtin* arasında dikkat çekici bir benzerlik vardır. Bu hususta verdiği bilgiler *Nushatü's-selâtin*'in hemen aynen tekrarı gibidir. Âlî'nin ölümünden on sene sonra yazdığı tezkiresinde Riyâzî çoğu şairler için olduğu gibi onun da şiirini beğenmemekle beraber, on sekiz ayrı şiirinden yirmi üç beyit almaktan geri kalmaz. Fâizî'de kendisinden seçilen beyit sayısı kırk altıya yükselir. Onları takip eden tezkire müellifi Rızâ'da Âlî'ye karşı takdirin daha da arttığı görülür. Eski şiir ve nazîre mecmualarında sık sık yer bulmuş olan manzûmeleri kendisine şair olarak duyulan alâka ve rağbeti aksettirmektedir.

Batı dünyasında Hammer, tarihçi oluştundan gelen bir sevgi ile, Osmanlı Şiiri Tarihinde (*Geschichte der Osmanischen Dichtung*) onun üzerinde bilhassa dururken, Gibb ise ona tam mânasıyla lâkayt kalır.

Memleketimizde Âlî'ye karşı ilgiyi yenden uyandıran ilk eser, Bursalı Mehmed Tâhir'in Meşrutîyet'ten az önce *Müverrihîn-i Osmâniyyeden Âlî ve Kâtib Çelebi'nin Terceme-i Halleri* adlı eseri olmuş, hayatı ve eserleri hakkında İbnülemin'in *Menâkıb-ı Hünerverân*'a 1926'da yazdığı mukaddime ise âdeta yeni bir devir başlatmış, onun eserleriyle yakından ilgilenme yolunu açmıştır. Bu mukaddimenin Âlî'yi nasıl birden bir âlâkanın merkezi haline getirdiği *Menâkıb-ı Hünerverân*'ın yayımlanmasının ardından çıkan yazılarda açıkça görülür (Süleyman Nazif, "Menâkıb-ı Hünerverân", *SF*, nr. 1564-90, 5 Ağustos 1926, s. 178-179; Ali Cânib, "Mühim Eserlerden:

lür (Süleyman Nazif, "Menâkıb-ı Hünervârân", *SF*, nr. 1564-90, 5 ağustos 1926, s. 178-179; Ali Cânib, "Mühim Eserlerden : Menâkıb-ı Hünervârân'a Dâir", *HM*, nr. 28, 9 Haziran 1927, s. 24-25; Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Müverrih Âlî'nin Bir Eseri", *HM*, nr. 45, 6 Teşrinievvel 1927, s. 364-365; a.mlf., "Müverrih Âlî", *Cumhuriyet*, 18 Mart 1928; bunlardan daha önce de: Ahmed Refik, "Türk İrfanına Hizmet Edenler: Gelibolulu Âlî", *Tevhîd-i Efkâr*, nr. 1042, 19 Mayıs 1924).

Edebiyat tarihi kitaplarında başlangıçta yer almayan Âlî, Fuad Köprülü'nün Şehabeddin Süleyman ile hazırladığı *Yeni Osmanlı Târîh-i Edebiyatı*'nda (1914) kısa da olsa tarihçiler arasında ilk defa yer alabilmiş, İbnülemin'in büyük mukaddimesinden sonra Sadeddin Nüzhet'in *Tanzimat'a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi* (1931) ile Ağâh Sırrı Levend'in *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde biraz daha yer kazanmış, Sadeddin Nüzhet'in *Türk Şairleri*'nden sonra da bibliyografyada ismi görülen edebiyat tarihi kitaplarında daha büyüyen bir alâkânın konusu olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahdî, *Gülşen-i Şuarâ*, İÜ Ktp., İbnülemin, nr. 3111, vr. 57^a-58^a; a.e., *Millet Ktp.*, Ali Emîrî, Tarih, nr. 774, vr. 44^a-46^b; Âlî, *Nushatü's-se-lâtin* (nşr. A. Tietze, *Muştafâ 'Âlî's Counsel for Sultans of 1581*), Wien 1982, II, 174-224; Kınalızâde, *Tezkire*, II, 591-595; Beyânî, *Tezkire*, İÜ Ktp., TY, nr. 2586, vr. 52; Riyâzî, *Tezkire*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmâil, nr. 314, vr. 90^a-91^a; Kafzâde Fâizî, *Zübdetü'l-eş'âr*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1877, vr. 61^a-62^a; Seyyid Mehmed Rızâ, *Tezkire*, İstanbul 1316, s. 66-67; Hammer, *GOD* (1837), III, 115-123; Osmanlı Müellifleri (1342), III, 86-94; İbnülemin, *Menâkıb-ı Hünervârân* (Âlî), Mukaddime 1926, s. 3-133; Babinger, *GOW* (1927), s. 126-134 (trc. s. 141-148); Ergun, *Türk Şairleri* (1936), I, 38-43; *TYDK* (1947), I, 185-189; Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Şehr-Engizler ve Şehr-Engizlerde İstanbul*, İstanbul 1958, s. 51-53; a.mlf., *Türk Edebiyatı Tarihi* (1973), I, 390-393 (burada verilen *Kühû'l-ahbâr*'daki şairler listesi, atlamalar olduğundan çok eksiktir; msl. II. Selim devri şairlerinin sayısı elli iki olduğu halde, sadece yedisinin ismi kaydedilmiştir); Karatay, *Türkçe Yazmalar* (1961), II, 126; Alessio Bombaci, *Storia della Letteratura Turca*, Milano 1962, s. 362; a.e. (Fr. trc. I. Melikof), *Histoire de la littérature Turque*, Paris 1968, s. 333-334; Atsız, *Âlî Bibliyografyası*, İstanbul 1968; Kocatürk, *Türk Edebiyatı* (1970), s. 374-375, 407-409; Banarlı, *RET*, s. 611-613; E. Birnbaum, "The Date of 'Âlî's Turkish Mesnevi Mihr ü Mâh", *BSOAS*, XXIII (1960), s. 138-139; A. Tietze, "Mustafâ 'Âlî of Gallipoli's Prose Style", *Ar.Ott.*, V (1973), s. 297-319; a.mlf., "The Poet as Critique of Society a 16-Century Ottoman Poem", *Turcica*, IX/1, Paris 1977, s. 120-160 ("*Hülâsatü'l-ahvâl der letâfet-i mevâ'iz-i sahihü'l-hal*" in transkripsiyonlu metni ve İngilizce tercümesi); a.mlf., "Postscript to *Turcica* IX/1, p. 120 f.", a.e., XI (1979), s. 205-209 (aynı metnin *Lâyihatü'l-hakika*'daki şekline göre nüsha farkları); Mustafa İsen, "Edebiyat Tarihi Açısından Kühû'l-Ahbâr", *TDEAr.*, II (1983), s. 49-57; a.mlf., "Kühû'l-ahbâr'ın Şairlerle İlgili Kısımlarının Kaynakları", a.e., III (1984), s. 87-120; C. H. Fleischer, "Mustafâ 'Âlî's Curious Bits of Wisdom", *WZKM*, LXXVI (1986), s. 103-109; a.mlf., *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire, The Historian Mustafa Âlî (1541-1600)*, Princeton, 1986; Klaus Röhrborn, "Mustafa Âlî und die osmanische Promemorien-Literatur bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts", *ZDMG*, XIII/1 (1987), s. 34-43; Mehmed Çavuşoğlu, "Âlî'de Tenkid", *Osm.Ar.*, VII-VIII (1988), s. 177-180.

ÖMER FARUK AKÜN

ALİ MÜNŞİ

(ö. 1146/1733)

XVIII. yüzyılın tanınmış
Osmanlı saray hekimlerinden.

İstanbul'da doğdu. Daha çok Bursa'da oturduğundan Bursalı Ali Efendi adıyla tanınmaktadır. Kaynaklarda biyografisine rastlanmayan Ali Münşi hakkında Sâlim, *Tezkiresi*'nde kısa bir bilgi ver-

mektedir. Burada onun, Bursa'nın ilim adamları yetiştirmekle tanınan ailelerinden Menteşzâdeler'e mensup olduğu ve medrese tahsilinden sonra Bursa'daki Yıldırım Bayezid Dârüşşifası'nda Mevlevî hekimlerden Ömer Şifâî Dede'den tıp tahsil ettiği bildirilmektedir.

Bazı medreselerde müderrislik yaptıktan sonra İstanbul'da hekimlikteki maharetiyle kısa zamanda şöhret kazanarak saray hekimi oldu ve Galata Sarayı Hastalar Dairesi başhekimliğine getirildi. Doğu ve Batı dillerini de bilen Ali Münşi genç yaşta vefat etti.

F. N. Uzluk 1954 yılındaki bir yayınında, Müstakimzâde tarafından Üsküdar'da Himmet Dede Tekkesi civarında olduğu kaydedilen Ali Münşi'ye ait mezarı bulup tamir ettirdiğini zikretmektedir. Zeynep Kâmil Hastanesi karşısındaki küçük kabristanda bulunan bu mezar ve kitâbeli mezar taşı daha sonra hastanenin önündeki yolun genişletilmesi sırasında Karacaahmet Mezarlığı'na taşınmıştır. Mezar taşı kitâbesinden, ölüm tarihi ve saray hekimi oluşundan başka, filozof mizaçlı ve şair olduğu da anlaşılmaktadır. Bursa'da öldüğü ve üstadı Hekim Şifârî'nin kabri civarında gömülü bulunduğu na dair bazı kaynaklardaki (TA, II, 85) bilgiler yanlış olmalıdır.

Ali Münşi'nin İstanbul kütüphanelerinde telif ve tercüme birçok eseri vardır. Dârüssaâde ağası Beşir Ağa'ya itihafen dokuz bölüm halinde kaleme aldığı *Cerrahnâme* adlı eserin yazmaları Nuruosmaniye (nr. 3545) ve Süleymaniye (Hâlet Efendi, nr. 751) kütüphanelerindedir. Bu eserin şişlerden bahsedilen bölümünde Paracelsus'un adı da geçmektedir. Birleşik ilaçlara ait *Biddâtü'l-mübtedî* adlı eserini 1731 yılında kaleme alan Ali Efendi, bu eserinde alfabetik sıraya göre ilaçların terkip ve tariflerini de vermektedir (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1006; Nuruosmaniye, nr. 3465; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2469). Eserin tıp tarihi bakımından önemli bir özelliği de maden sularının şifalı hassalarından bahsetmesidir. Ali Münşi, Alman hekimi Adrian von Mynsicht'in bir eserini *Kitâb-ı Münsiht Tercümesi* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir (Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü Kitaplığı, Y, 47; İÜ Ktp., TY, nr. 7055; TSMK, Hazine nr. 548). Ayrıca diğer bir Alman hekimi olan Michael Ettmüller'in ilaçlara dair *Chemia experimentalis atque rationalis curiosa* (Aussfeld 1684) adlı eserini de *Kurâdatü'l-kimyâ* adıyla tercüme etmiştir (İÜ Ktp., TY, nr. 4133). Ali

Nusretname'den minyatürlü bir sayfa
(TSMK, Hazine, nr. 1365, vr. 93^b)

